

Skipperer, sommergjester og Sabeltann

Sørlandske stereotyper fra 1800-tallet og fram til i dag

Berit Eide Johnsen

I denne artikkelen skal jeg drøfte følgende spørsmål:

- Hvordan har sørlendingen (her avgrenset til kystboeren) blitt framstilt som kulturell stereotypi på 18- og 1900-tallet? Jeg vil legge hovedvekten på maritime stereotyper.
- Hvem har utformet disse stereotypiene? Hvem har bidratt til spredningen av dem, og til at visse forestillinger har festet seg?
- Hva har dette betydd for sørlendingens selvilde og oppfatningen av sørlendingen og landsdelen i resten av Norge? Her blir fokus primært siste del av 1900-tallet og perioden fram til i dag.

Temaet er altså hvilke forestillinger andre nordmenn har gjort seg om sørlendingene, og hvordan de har sett på seg selv. Jeg skal vise eksempler på hvordan Sørlandet og Sørlandskystens innbyggere har blitt presentert i skjønnlitteraturen, i turistmagasiner, i andre medier, på sommerfestivaler og i offentligheten. Den underliggende ideen er at disse bildene er blitt påvirket av sosiale og økonomiske forhold, av kulturmøter og globalisering. Utviklingen vil bli delt inn i tre faser. I første fase, fra 1814 til ca. 1920, var de litterære figurene først og fremst preget av veksten – og siden tilbakegangen – i skipsfarten. Fra mellomkrigstiden og fram til 1970-årene ble stereotyper og bilder av Sørlandet tilpasset en økende turisme. I siste

fase, fra 1980-årene til i dag, har de tradisjonelle forestillingene og stereotypiene blitt utfordret, men også befestet. Drivkreftene bak denne utviklingen har vært en voksende økonomisk velstand i landsdelen, i kombinasjon med internasjonale trender.

Seiglivede stereotyper

Da ordfører i Kristiansand, Per Sigurd Sørensen, 17. august 2009 ønsket studentene på Universitetet i Agder velkommen til Sørlandet på åpningsseremonien for studieåret 2009–2010, tok han utgangspunkt i en ytterst seiglivet og stereotyp forestilling om sørlendingen: Den avslappede stilen – noen vil kanskje også si den treige og sidrumpa atferden.¹ «Noen ganger sitter han på trappa og tenker, og noen ganger bare sitter han.» Men vi er jo ikke slik, la ordføreren til, og nevnte alt det som vi gjerne vil forbindes med: Aktivitet, kreativitet og et blomstrende, internasjonalt orientert næringsliv med Elkem Solar som kroneksempel på satsingen på miljøteknologi og bærekraftig energi. For vi er jo så mye flinkere enn vi tror, kunne regionavisen *Fædrelandsvennen* fortelle noen dager senere. Bare i løpet av en snau uke ble grunnsteinen til teater- og konserthuset Kilden lagt ned, regjeringen vedtok ny Vågsbygd-vei og Elkem Solar ble åpnet – solcellefabrikken til fire milliarder kroner med 270 ansatte. Og onsdag 26. august 2009 ble endelig firefelts motorvei åpnet mellom Kristiansand og Grimstad. Ikke siden indre Østlandet fikk vinter-OL og hovedflyplass på 1990-tallet, har en landsdel blitt løftet slik som Sørlandet akkurat nå, kommenterte samfunnsviteren Jon P. Knudsen (Uleberg 2009).²

Men selv om vi sørlendinger gjerne vil oppfattes som moderne, med ett ben i framtiden, og understreker at vi bor i en ytterst bærekraftig landsdel, følger – for ikke å si forfølger – de tradisjonelle stereotype forestillingene oss. Kommunikasjonsbyrået Ordkraft har utarbeidet et såkalt «omdømmebarometer», som presenterer hvilke inntrykk og assosiasjoner befolk-

1 Studeåret på Universitetet i Agder åpnet mandag 17. august 2009. Under åpningsseremonien i Kristiansand representerte ordfører Per Sigurd Sørensen sin kommune.

2 Jon P. Knudsen har vært politisk redaktør i *Fædrelandsvennen* og dekan på Universitetet i Agder.

ningen i områder og landsdeler (både de som bor der og andre) forbinder med dem. Høsten 2009 fikk sørlendingene seg en nedtur. «Sørlandet forbindes i hovedsak med reiseliv og turisme. [...] Imidlertid har Sørlandet en påfallende utfordring knyttet til å profilere seg som et attraktivt sted for å arbeide eller studere,» annonserte Ordkraft på sine hjemmesider.³ Arendals- og Grimstadregionen scoret blant annet dårlig på infrastruktur og jobbmuligheter. Jevnt over kom Sørlandet dårligere ut enn de øvrige regionene, med unntak av forhold knyttet til ferie og fritid. Presentasjonen ble fulgt av en heftig mediedebatt, der mange tok til orde for at landsdelen må arbeide mer aktivt med å bedre sitt renommé. Andre trakk fram områder som vi utmerker oss på, som forskning og høyere utdanning, nyetableringer og næringsvekst.⁴

Mye tyder da også på at vi står med ett ben i fortiden. En uke i juli 2009 var Sørlandet intet mindre enn *ukens kulturminne*, som en del av markeringen av Kulturminneåret 2009. «Sørland» betyr sol, sommer og idyll for de fleste,» konstaterte historikeren Dag Hundstad i presentasjonen på Internett.⁵ Han nevnte både Vilhelm Krag, Gabriel Scott og snurrige, piperøykende, akterutseilte skipperer som slo blide skrøner på sin like blide dialekt – i sterk kontrast til predikanter, målmenn og totalister. Disse forestillingene plasserte han til tiden like etter forrige århundreskifte, med bakgrunn i unionsoppløsning og etablering av en nasjonal så vel som en regional identitet.

Skipsfartens vekst og tilbakegang

De stereotipe forestillingene om sørlendingen som ble dannet på 18- og 1900-tallet, var sterkt preget av utviklingen i skipsfarten.

Fra 1700-tallet, men først og fremst i løpet av 1800-tallet, ble Agder sentrum for landets skipsfart og skipsbygging. I 1870 var Arendal Norges

3 Omdømmebarometeret 2009, utarbeidet av Ordkraft, et kommunikasjonsbyrå innen omdømme og samfunnskontakt. Lastet ned 24.10.2009 fra <http://www.omdømmebarometeret.no/category/s%c3%b8rlandet/> Omdømmebarometeret ble presentert i Fædrelandsvennen 9.10.2009 med reportasjer og kommentarer.

4 Reinertsen 6.10.2009, Kvamme 12.10.2009, Reinertsen 12.10.2009, Martinsen 14.10.2009.

5 Kulturminneåret (Copyright 2009.) *Ukens kulturminne*. Lastet ned 26.08.2009 fra <http://www.kulturminneaaaret2009.no/prosjekter/sekretariatets-6-prosjekter/ukens-kulturminne>

– og på et tidspunkt Skandinavias – største sjøfartsby med rundt 10 % av landets skipstonnasje. Norge var i 1879 verdens tredje største sjøfartsnasjon, bare forbigått av Storbritannia og USA (Johnsen 2001:35). Men fra slutten av 1870-tallet førte en langvarig internasjonal lavkonjunktur – i kombinasjon med overgangen fra seil til damp – til stagnasjon og tilbakegang for landsdelens skipsfart.

Da seilskip ble erstattet av dampskip, og jern og stål avløste tre som skipsbyggingsmateriale, mistet Agder sine komparative fordeler. Lokale verft ble avvirket, og rederne gikk over til innkjøpte skip. Men ikke moderne dampskip. Rederne kjøpte heller brukte jern- og stålseilskip fra utlandet. I overgangen fra seil til damp var rederne i sør de seneste blant de sene. Arbeidsplassene forsvant rundt århundreskiftet, og tusener forlot landsdelen. I 1885 var 33 % av norsk skipstonnasje registrert på Agder, men i 1925 var det kun 5 %. I siste del av 1800-tallet bodde rundt 8 % av Norges befolkning på Agder, i 1920 bare 6 % (Johnsen 2001). En del reiste til Oslo, men langt de fleste emigrerte til Amerika i tiårene rundt siste århundreskifte.

Sørlandsredernes konservatisme, tradisjonalisme og manglende evne og vilje til omstilling i forbindelse med overgangen fra seil til damp har ved mange anledninger blitt diskutert av sjøfartshistorikere og økonomer. Min egen forskning har avdekket at mentalitet og livsform i høy grad påvirket beslutningstakernes mål og valg. Da den tradisjonelle skipsfarten kollapset rundt forrige århundreskifte, ble en dynamisk, internasjonalt påvirket mentalitet gradvis avløst av konservatisme og resignasjon (Johnsen 2001).

Hvordan ble forfatterne farget av de sosiale og økonomiske realiteter? Kan 1800-tallets optimisme og vekst, og tilbakegangen og depresjonen fra 1870-årene, spores i litterære arbeider? Hvilke bilder dannet seg, og hvilke karakterer ble skapt?

1814–1930: maritime helter – de første stereotypiene

I 1814 utkom en reiseberetning i London: *Sketches on a tour to Copenhagen, through Norway and Sweden* (Wolff 1814). Forfatteren, Jens Wolff, hadde norsk familiebakgrunn, men var født og oppvokst i London som

sønn av den dansk-norske generalkonsulen Georg Wolff. I boken fortalte Jens Wolff at han en iskald januardag hadde forlatt Harwich med kurs for Göteborg. På grunn av storm måtte imidlertid skipet søke nødhavn ved Lyngdal, dit de ble loset inn etter en dramatisk ferd:

In less than an hour, by the skilful management of these experienced and hardy seamen, we were conducted safely through the narrow opening of the rocks, the ship nearly touching on either side, into a harbour, which barely seemed capable of containing a dozen fishing boats. [...] With grateful hearts and eager step we got into the pilot's boat, which soon landed us and our baggage on the friendly shore. (Wolff 1814:3–4.)

Dette ble ikke siste gang den norske losen dukket opp i litteraturen – den stolte sjømannen som trosset vær og vind og loset skipet trygt gjennom brått og brann. (Johnsen 2003:65.)

I 1838 gjorde losen sitt inntog i den regionale litteraturen. Det året utga en forfatter fra Arendal *Norske Noveller* under pseudonymet Theodor Reginald. Hans virkelige navn var Nils Mathias Aalholm, født i Arendal i 1811. En av novellene var «Lodsens Datter»: I uvær og tåke kommanderer losen med «En dyb, kraftig Stemme», og klarer å styre en reisende med sikkerhet «ind imellem Skjær og Brændinger». Losen og hans kone byr den reisende inn i sin enkle stue, og trakterer dem etter beste evne (Aslaksen 2002:141–142).

På 1870- og 80-tallet var sterke kapteiner, heroiske sjøfolk og røffe loser populære i noveller og romaner. Fiskeren spilte ennå en underordnet rolle. De optimistiske litterære figurene avspeilte skipsfartens og kystsamfunnets vekst og velstand. Men den økonomiske lavkonjunkturen, som hadde startet på 1870-tallet, viste seg å bli langvarig. Den kulminerte i Arendals-krakket i 1886. Derfor ble karakterene etter hvert mer preget av resignasjon og stagnasjon – eldre sjøfolk og pensjonerte kapteiner.

Den 31-årige Knut Hamsun oppholdt seg omkring et halvt år i Lillesand sommeren og høsten 1890. I avisartikkelen «Smaaabyliv» tegnet han et langt fra flatterende bilde av det lille, døsigeste ladestedet og innbyggerne der: «En blikstille Højreby med Skipperfolk, Brændevinssamlag og Kirke.» Fra sitt rom i andre etasje på jomfru Gulbrandsens hotell hadde Hamsun

utsikt til havneområdet. Søndag ettermiddag samlet skipperne seg på Tollbodbrygga. Og da var det makrellen som ble diskutert: «fersk Makrel og salt Makrel, strøet Makrel og laget Makrel, Makrellen i Havet og Makrellen i Folk. Man regner det for en vellykket Diskusjon om Makrel, hvis man kan blive færdig med den til Klokken sex, men er Enighed ikke oppnaet inden den Tid, blir Forhandlingerne alligevel afbrudt; en Dampflojte ude fra Fjorden er Signalet, og fra den Stund er der ingen, som får Ordet Makrel over sine Læber.» (Hamsun 1890). Ifølge Bjørn Hemmer er dette første gang makrellen – sørlendingens trofaste følgesvenn ved siden av terna – blir omtalt i litteraturen (Hemmer 1995:27).

Vilhelm Krag og Sørlandet

Etter det omfattende arrangementet *Sørlandet i 100* i 2002, ble de fleste klar over at opphavsmannen til navnet Sørlandet var Vilhelm Krag (1871–1933). Den aristokratiske, elegante og urbane Krag var en sensasjon da han debuterte med nyromantiske dikt i 1891 (Wærp 2002:71–74). Ti år senere var hans hovedprosjekt å styrke den regionale identiteten, blant annet gjennom å få etablert institusjoner som Christianssands Folkemuseum, Statsarkivet og Agder Historielag.⁶ Sørlandet skulle ha røttene plantet i sin stolte fortid, og hente næring av den. Det var ikke tilfeldig at Krag introduserte sitt store prosjekt kort tid før unionen mellom Norge og Sverige ble oppløst i 1905. En sterk nasjonalisme påvirket hans – og andres – regionalisme. Krag bidro til å avgrense sørlendingene fra andre nordmenn, til å etablere et forestilt fellesskap og gi landsdelens innbyggere en følelse av samhørighet, slik Frank Meyer innledningsvis beskriver det innenfor teoretiske rammer. Da Stortinget i 1913 vedtok at navnet på den nye jernbanen fra Kristiania til Stavanger skulle hete *Sørlandsbanen*, var navnet på landsdelen offisielt godkjent, selv om det ennå skulle gå mange år før selve banen ble åpnet. Det skjedde først i 1938. Men navnet Sørlandet ble altså raskt akseptert og tatt i bruk. Og det til tross for – slik andre bidragsytere i denne antologien påpeker – at det både var og

6 Christianssands Folkemuseum, det senere Vest-Agder-museet Kristiansand, ble stiftet i 1903, Agder Historielag ble stiftet i 1914 og Statsarkivet i Kristiansand ble åpnet i 1935.

er utallige ulikheter og indre kulturgrenser i landsdelen, både arkitektonisk (Jan Henrik Munksgaard), språklig (Rune Røsstad), religiøs (Bjørn Seland), politisk (Helge Røed) og i graden av likestilling mellom kjønnene (Anne Tone Aanby). Like fullt var ideen om ett Sørland etablert, en gang for alle.

Vilhelm Krag uttrykte både kjærlighet og sympati for den regionen han hadde navngitt. I komedien *Baldevins bryllup*, som utkom i 1900, tok han sørlandsmentaliteten på kornet (Krag 1900 og 1912). Han hadde likevel svært blandede følelser for landsdelens innbyggere. Figurene Maarten og Silius, som han skapte etter å ha tilbrakt mye tid sammen med den pensjonerte kapteinen Nicolay Langefeldt (1851–1937) fra Ny-Hellesund, er både påståelige, oppfarende, langsinte og sjalu. De banner så det lyser, men setter likevel presten og kirken høyt, påpeker Jostein Andreassen i innledningen til et av sine Krag-hefter (Andreassen 1997:5). Men dette var egenskaper Krag langt foretrakk framfor andre og mer framtrekkende trekk. Hele livet bekjempet han nemlig «Denne taalmodigheda, denne forbandede sørlandske taalmodigheda» – det at «Alt er så greitt, og er det ikke greitt, så er det greitt det au» (Krag 1922).

Scotts sørlendinger

Det ble sagt om Gabriel Scott (1874–1958), med referanse til boken *Jagt-journalen. En bog om havet, kysten og skogene* fra 1901: «Akkurat slik som sørlendingen er, har han skildret ham.» (Hemmer 1995:16.) Fire år senere utkom *Pider Ro's historier*, basert på noen fantastiske historier Scott hadde fått høre av Johan Petter Bjørnvald (1838–1915), også kalt Pider Ro, som bodde i et vrak av en fiskeskøyte ved Lagmannsholmen i Kristiansand (Scott 1905).

Gjennom Scotts fortellinger framstår denne «Sørlandets Münchhausen», med skipperskrøner som spesialitet, som en av landsdelens ypperste fortellere (Dahl 1998:98–100).⁷ I virkeligheten var Pider Ro en tragisk skikkelse. Bare tre dager gammel ble det «uægte» barnet forlatt av sin mor. Senere livnærte han seg av fiske og sokningsarbeid, men ble også i lange perioder forsørget av fattigvesenet. I 1905, samme år som Scotts historier utkom, ble han anklaget for hallikvirksomhet og dømt for utukt mot

mindreårige gutter. Pider Ro var trolig aldri utenfor landets grenser, men i sin fantasi erobret han de sju hav og møtte både havfruen, havmannen og «prensens av Vales». Han ble til og med forlovet med den spanske dronningen, Pedronelle (Tronstad 2003 og Eriksen 2003).

I 1918 introduserte Scott en helt annen karakter, fiskeren Markus – den ydmyke filosofen som lever tett på naturen – i romanen *Kilden* (Scott 1918). Scott var påvirket av Østens mystikk. For Scott personifiserte fiskeren Markus en fiksjon, et idealbilde og en utopi – drømmen om en mennesketype og den sørlandske idyll slik som den burde vært, påpeker Bjørn Hemmer (Hemmer 1995:45–46). I løpet av de følgende tiårene skulle fiskeren Markus fra uthavna Brekkestø bli Sørlandets desidert viktigste og mest kjente stereotipi.

Mer enn noen andre var det Krag og Scott som la grunnlaget for 1900-tallets forestillinger om Sørlandet. Deres hovedprosjekt var å etablere en sterk og stolt sørlandsidentitet med rot i historien. Baldevin, Maarten, Silius, Pider Ro og Markus – og andre litterære skikkelser med rot i kystsamfunnet – tjente denne hensikten. Forfatterne fant modellene til de litterære skikkelsene i uthavnene og ved bryggene i sjøfartsbyene: pensjonerte fiskere, losere og sjøfolk. 1800-tallets rike skipsfartskultur preget deres litterære karakterer. Men de fant kanskje vel så mye stoff til bøkene i stagnasjonen og tilbakegangen rundt forrige århundreskifte. Krag hevdet at Sørlandet hadde liten interesse i turistsammenheng: «Sørlandets Natur er uden al Sensation,» hevdet han (Andreassen 1996:19). Men kystturismen vokste fra begynnelsen av det nye århundret, og skulle snart bli en av landsdelens viktigste næringer. Ut over 1900-tallet ble *Sørlandet* gradvis synonymt med *ferie, sommer, sol og avslapning*. Hva skjedde da med minnene om den gamle sjøfartskulturen? Hvordan ble den maritime kulturen, Krag og Scotts roman- og visefigurer – losene og sjøfolkene – resirkulert eller refortolket?

7 I nekrologen i *Fædrelandsvennen* 30. mars 1915, sitert i *Fædrelandsvennen* 19. juli 2003, står: «Hvem har ikke som gut rodd hen under 'holmen' for at kjøpe blaaskjæl (skjøl) hos Peter Roe! Atpaa fik man saa nogen af hans uforlignelige skrøner. Gabriel Scott har i sin 'Pider Ro's historier' ganske godt truffet tonen i dem. Peter Roe bodde i mange aar i en aftaklet skøite under Lagmandsholmen. Han var en type fra det gamle Kristiansand. Der er snart ikke flere igjen av dem.» Etter Dahl 1998.

1930–1970: forsomringen av Sørlandet og stereotypenes utvikling

Fra mellomkrigstiden ble de litterære figurene som Sørlandets forfattere – og i første rekke Krag og Scott – hadde skapt rundt forrige århundreskifte, i stor grad påvirket av landsdelens styrkede posisjon som Norges sommerferieparadis. Med tiden mistet Krags fiskeren Markus sine opprinnelige karaktertrekk, hans personlighet ble forflatet. Han ble en *sørlandsk stereotypi*. Det samme var tilfelle med Henrik Ibsens Terje Vigen, hovedpersonen i det psykologiske dramaet som utkom i 1861.⁸ Diktet handler om tro, skyld, hevn og tilgivelse. Losen og krigsfangen Terje Vigen mistet alt under Napoleonskrigen 1807–1814, men ble likevel en moralsk vinner (Aslaksen 2003:142 og Johnsen 1993:7 ff). Men sammen med fiskeren Markus framstod han som en endimensjonal figur – en enkel fisker eller kanskje los – på 1900-tallet. De maritime stereotypene som utviklet seg med utgangspunkt i de litterære figurene, ble forenklet og endret, helt uavhengig av de forfatterne som en gang hadde skapt dem.

Stereotypene utviklet seg i en interaksjon mellom fastboende, representanter for den regionale turistnæringen og turistene, og reflekterte deres forestillinger om Sørlandet. Stereotypene levde sitt eget liv i turistguider og -annonser, i aviser og tidsskrifter. Uttrykk som *treghet*, *konservatisme* og *resignasjon* hadde en gang blitt brukt for å kritisere sørlandsrederens manglende respons på teknologiske endringer i skipsfarten (særlig i overgangen fra seil til damp), med påfølgende økonomisk nedgang. Nå ble disse uttrykkene reformulert og egenskapene omfortolket. Sørrendingen var ikke lenger treg og resignert i betydningen «uvillig til å foreta økonomiske investeringer og snuoperasjoner», men tvert imot både avslappet og gjestfri. Romantikk, underfundige replikker og en særegen humor med «understatement» ble også knyttet til *sørrendingen*.

Tilbake på scenen stod en annen sørrending enn den Krag og Scott hadde skildret, selv om visse trekk kunne kjennes igjen, både i den mannlige og kvinnelige sørlandske karakteren: *Han* var ofte pensjonert fisker, los eller sjømann, alltid med et hav av tid og klar til å innta tjenerrollen.

8 Den illustrerte utgaven av Terje Vigen med Chr. Krohgs tegninger utkom i 1892. Ibsen fant sin(e) modell(er) til Terje Vigen i Grimstad, der han bodde i 1840-årene. Ibsen 1990.

Hun var særlig preget av totalavhold og lavkirkelig kristendom. Både dialekten med de «bløde konsonantene» og den lokale visetradisjonen som nå utviklet seg, bygde opp under bildene av den saktmodige og enfoldige sørlendingen. Krag's rop om handling og hans kritikk av «taalmodigheda» hadde helt forstummet.

Stemmen fra Sørlandet

Etter første verdenskrig var den gylne perioden i sørlandsk skipsfart definitivt forbi. Seilskutene og uthavnene, seilskuteskipperne, losene og sjøfolkenes sangtradisjon (shantyene) var ikke lenger deler av et vitalt og levende næringsliv. Men om den materielle og immaterielle sjøfartskulturen hørte fortiden til, kunne den fortsatt ha en symbolsk verdi og potensial for rituell bruk. Objekter og praksiser kunne nå frigjøres og resirkuleres i nye sammenhenger. Folk kunne velge ut spesifikke deler av fortiden og tilpasse den til dagsaktuelle ønsker, behov og visjoner (Hobsbawm 1983:2).⁹

Forestillingene om skipsfartens glansperiode fantes fremdeles i drømmeverdenen til turistene og som et høyst levende minne hos mange sørlendinger. Disse forestillingene levde videre i visene, i litteraturen og i historiefortellingene. At Vilhelm Krag skrev en bok med tittelen *De skinnende hvite Seil* i 1931 var ingen tilfeldighet. Tittelen på en artikkel av G. Selmer Lindeberg i *Sørlandsheftet* i 1930 tok også pulsen på tiden: «Vern om Minderne». «Vern om vår gamle kultur – la ikke alt det nye blende os så vi mister roten hvorfra vi er sprunget,» manet artikkelforfatteren, selv en erfaren seilskuteskipper (Krag 1931 og Lindeberg 1930).

Fra 1930-årene, og særlig etter andre verdenskrig, stod Julius Hougen (1906–1993) i fremste rekke blant dem som videreutviklet og befestet bildene av det tradisjonelle Sørlandet. I mer enn 40 år, fram til 1976, var han «stemmen fra Sørlandet» i NRKs radiosendinger fra Kristiansand. «Han kunne skildre sommerdager på hete svaberg slik at noen hver følte trang til å dra sørover,» heter det i en omtale.¹⁰ Hougen var aktiv i det norske

9 Den britiske historikeren Eric Hobsbawm viser i artikkelsamlingen *The Invention of Tradition* at tradisjoner kan «oppfinnes» i mange samfunn og i mange sammenhenger.

visemiljøet. Han redigerte visebøker, skrev og komponerte sørlandsviser og var en av initiativtakerne til Visens Venner. Han skrev også boken *En smeigedag. Bilder fra Sørlandet. Et utvalg noveller, romankapitler, epistler og dagboksblad* i 1969 (Hougen og Benneche 1969). Som underholdningsartist, ikke minst i rollen som den pensjonerte sjømannen Tobias Tønnesen (i radio og på TV sammen med Odd Børretzen), stod Julius Hougen for mange som selve personifiseringen av det blide Sørland.

Turismen fortsatte å vokse etter andre verdenskrig, særlig fra 1960-tallet. Parallelt med dette forbedret også sørlendingene sin levestandard. I mellomkrigstiden hadde sørlendingene ofte stått «med lua i handa» og tjent velstående ferierende fra den øvre middelklassen og overklassen, mange av dem fra hovedstaden. Den sosiale utjevningen i etterkrigstiden endret også forholdet mellom «herskap» og «tjenere», mellom sørlendinger og sommergjester. Nærmere årtusenskiftet hadde sørlendingene ikke lenger noen grunn til å føle underlegenhet. Men endret synet på *sørlendingen* seg? Ble stereotypiene reformulert?

Kjutta og sørlandshumorens «understatement»

Krag og Scott skapte sine fiktive «sørlendinger» med utgangspunkt i folk de møtte og historier de hørte rundt forrige århundreskifte langs kysten – blant annet i Ny-Hellesund, Høvåg og Brekkestø. I neste omgang ble deres dikteriske figurer stereotypier med «typiske sørlandske egenskaper». Men Kjutta – kanskje den mest kjente sørlandske stereotypien av dem alle – trengte ikke hjelp av en forfatter for å bli kjent.

En beskjeden, fattig og fysisk handikappet mann, Ole Severin Andreassen (1865–1955) med tilnavnet Kjutta, bodde i Kristiansand. Allerede i sin levetid ble han kjent for den gode replikken. Gjennom historier med en særegen dobbelt bunn fikk Kjutta fortalt folk sannheter på en slik måte at han gjerne framstod som en tulling. Men etter at tilhørerne hadde fått tenkt seg om, forstod noen av dem at de selv var blitt vel så hardt rammet (Høiby 1982:7–10).

10 Norsk Biografisk Leksikon, lastet ned 24.10.2009 fra http://www.snl.no/nbl_biografi/Julius_Hougen/utdypning.

Den «Kjutta» som er blitt presentert i folkelige vitser, i bøker og blader, har lite å gjøre med den opprinnelige Ole Severin. Bare unntaksvis var han den egentlige opphavsmannen til vitsene og historiene. Fortellerne la det de anså for å være «typiske sørlandsvitser» i Kjuttas munn.¹¹ I sine siste leveår, men først og fremst etter sin død i 1955, utviklet den Kjutta som framstod i historiene seg til en stereotypi – et regionalt symbol – som tok opp i seg mye av det andre forbandt med *Sørlandet* og *sørrendingen*. Nordlendingene har Oluf, mens sørrendingene har Kjutta.

Hvilke bilder av sørrendingen er det Kjuttas historier – de såkalte «Kjutta-vitsene» – formidler? «Sørrendingen» er ikke videre glup, han framstår som litt dum, enfoldig og treg. Samtidig kan han overraske med den typen humor som best kan karakteriseres med ordet «understatement». For å eksemplifisere hvordan en Kjutta-vits kan brukes for å karakterisere Sørlandet og landsdelens innbyggere, kan vi vende oss til Norges forrige statsminister:

Da Sørlandet feiret sitt 100-årsjubileum 16. mars 2002, var statsminister Kjell Magne Bondevik til stede ved den offisielle middagen på Høgskolen i Agder. I sin festtale kom han med et eksempel på «den lune og gode sørlandshumoren»:

[...] Kjutta var til den obligatoriske legeundersøkelsen som alle pensjonærene på hjemmet måtte gjennom fra tid til annen. Legen var ikke fornøyd med tilstanden: Pulsen din går altfor langsomt, Ole Severin, sa han. Det gjør ikke noe, sa Kjutta, æ har god tid!¹²

I talen fortalte statsministeren også hva han mente særpreget sine sydlige landsmenn: Gudstro, hjerterom og ofringsvilje, gjestfrihet og utadventhet. «Et lakonisk og stillferdig folkeferd, ja. Men ikke beskjedne,» sa Bondevik, kanskje vel vitende om at beskjedenhet er en dyd som ofte er blitt knyttet til den sørlandske stereotypien. Men med Kjutta-vitsen illustrerte han at ikke-sørrender mer enn noe annet forbinder Sørlandet med sol

11 Se for eksempel Høiby og Bergstøl 1991 og Ukas 1977.

12 Talen ble lagt ut på Sørlandet i 100 sine hjemmesider www.sorlandet.no «Statsministerens tale ved festmiddagen».

og sommer – et sted der både tilreisende og fastboende bør ha god tid. Like god tid som Kjutta.

Men forestillingene om den saktmodige sørlendingen lever da ikke videre i vår moderne, globaliserte tidsalder? Er det ikke slik at politikere og andre meningsbærere bare refererer til de tradisjonelle stereotypiene for å kontrastere dem til forestillinger knyttet til høyteknologisk industri, fornybar energi og det utadvendte – «porten til (resten av) Europa» – det moderne Sørlandet? Jo, kanskje det òg. Men de tradisjonelle forestillingene er seige, og når de først trekkes fram – igjen og igjen – er det fordi de gjenkjennes. De er en del av vår forestillingsverden også i dag. De stereotype figurene lever i beste velgående. De siste årene har vi blant annet sett Kjutta portrettert på et termometer med lokale ord og uttrykk for ulike værtyper. Han har også gitt navn og ansikt til en lokal pizzaleverandør, *Kjuttas Pizza*. Han har til og med navngitt en kunstig sørlandsidyll i Kristiansand Dyrepark, *Kjuttaviga*.

Identifiserer moderne sørlendinger seg med de trekk og attributter som tillegges denne stereotypien? At meningene var svært delte, fikk vi signaler om for noen år siden. I 2000 tok John G. Bernander – den gang administrerende direktør i Assuranceforeningen Gard og fra 2001 kringkastingsjef i NRK – sammen med tre andre kristiansandere initiativ til å minnes Kjutta med en skulptur i Kristiansand, i forbindelse med Sørlandets 100-årsjubileum i 2002. Ifølge Bernander var initiativet ment som et uttrykk for «kjærlighet til den som fra all sin annerledeshet er blitt en vi kjenner, kjennes ved og er glad i».¹³ Initiativtakerne hevdet at Kjutta stod for noe «typisk sørlandsk» som var vel verdt å framheve. Men initiativet ble møtt med massiv kritikk og kraftige protester. Den virkelige Kjutta var en tragisk person, la ham hvile i fred, sa noen. Andre presiserte at de særtrekene Kjutta representerte, ikke var noe å fokusere på – langt fra sørlendingens moderne *image*. En motsatt type ytring var at denne beskjedne Kristiansands-originalen godt kunne hedres med en statue. Endelig på tide at også «vanlige folk» blir hedret, mente de. Til tross for disse synspunktene var motstanden fra de som mente at Kjutta nå burde få fred så stor at prosjektet ikke fikk den nødvendige framdrift. Da den påtenkte

13 Wikipedia oppslag: Kjutta, med lenke til Hanssen 30.10.2000.

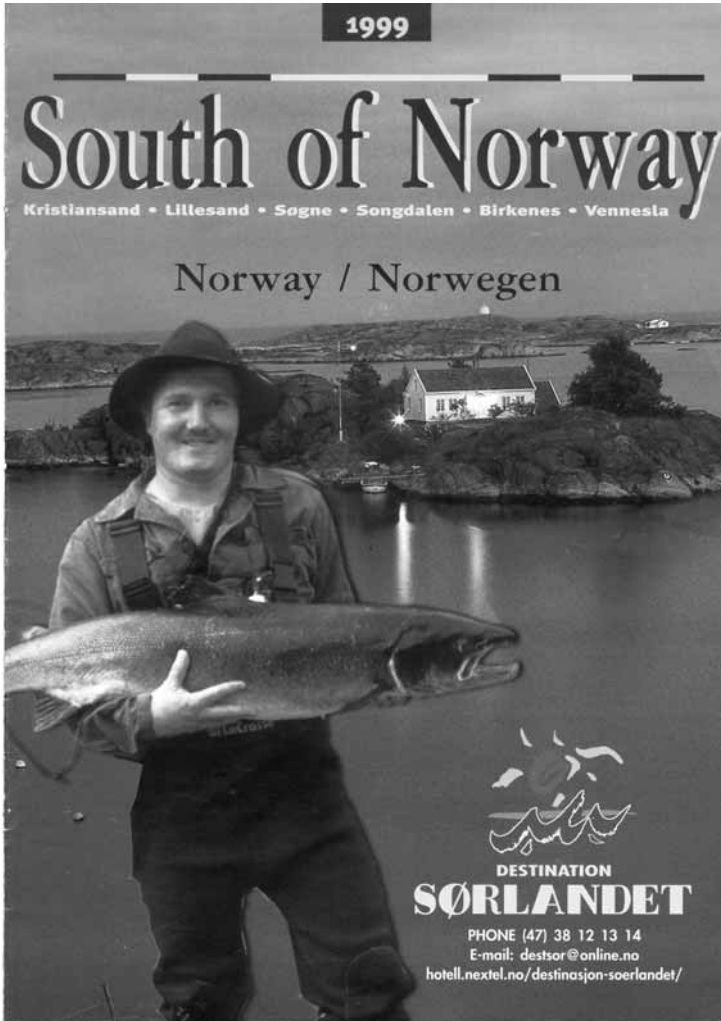
skulptøren Nils Aas døde i 2004, ble ideen oppgitt for godt. Men Kjuttas kvinnelige motstykke – Fiske-Maren – står i helfigur sentralt plassert på Fiskebrygga i Kristiansand, et av landsdelens mest populære restaurantstrøk. Både arkitekturen og stemningen her er for mange selve idealbildet av det sørlandske – et bilde som sterkt assosieres med tradisjonelle stereotyper forestillinger.

Stereotyper som merkevare

Sørlandsforfatteres – og særlig Krag og Scotts – litterære figurer har gått igjen som navn på både restauranter, cruisebåter og andre reiselivs- og næringslivsprodukter de siste tiårene, og brukes også i dag. Som eksempler kan nevnes restaurantene *Pider Ro*, *Lodsen* og *Baldevin*, *Kilden* (ungdomsfestival 1970-tallet, senere bokforlag og nå teater- og konserthus i Kristiansand), turistbåtene *Maarten* og *Silius* samt restaurantbåten *Gorine* (kon-demnert eller solgt noen år tilbake). Kanskje kan man si at navnene er ment å signalisere autenticitet, kultur, tradisjonelle verdier og lokal mattradisjon, men også en avslappet livsstil og feriefølelse. Og Scotts sørlandsskikkelser har fremdeles stor appell: Teaterforestillinger om Pider Ro har de siste årene samlet fulle hus flere steder på Sørlandet og fått strålende kritikker.

Hvordan har Sørlandet blitt presentert i turistmagasiner de senere årene? En gjennomgang avdekker talløse skjær, fyr, svømmescener, idylliske gater med glade feriegjester og havnepartier med fritidsbåter. Men her finnes også fiskere (eller sjøfolk?) som slapper av ved bryggene eller stolt viser fram sin fangst. Fiskeren på forsiden av et turistmagasin innfrir nordmenns så vel som tyskeres drøm om en sunn, spennende og innholdsrik ferie. Terje Vigen, Baldevin, Pider Ro, Maarten og Silius er fremdeles oppegående!

I hele etterkrigstiden har *sol*, *sommer* og *ferieliv* vært de viktigste elementene i markedsføringen av Sørlandskysten som turistmål. Tradisjonelle maritime referanser og litterære figurer har vært svært dominerende. De idylliske sørlandsbyene, uthavnene og skjærgården har blitt framstilt som den perfekte rammen om sommerferien. Idylliseringen av Sørlandet og de tradisjonelle stereotypene lever i beste velgående.

Fiskeren på forsiden av turistbrosjyren *South of Norway* appellerer til utenlandske – og kanskje særlig tyske – turister. Men den ble raskt trukket fra markedet, fordi tittelen kunne henseile på områder syd for Sørlandet! (Forside *South of Norway*, Destinasjon Sørlandet 1999.)

Sjørøverlandsdelen Sørlandet?

I det følgende vil jeg rette oppmerksomheten mot maritime stereotypier slik vi finner dem på landsdelens historiske sommerfestivaler, her representert ved Kaperspillet, som årlig oppføres under arrangementet Kaper-

natten i Farsund, og som tar for seg den lokale sjøfartshistorien.¹⁴ Deretter vil jeg komme inn på alternative visjoner om hva *Sørlandet* er og bør være i framtiden.

På 1970- og 80-tallet så en rekke sommerfestivaler dagens lys på Sørlandet. Kultur og tradisjon var trendy på den tiden, og festivalenes popularitet har holdt seg. De følgende tiårene foregikk det noe som kan karakteriseres som en «festivalisering» av landsdelen. Sørlandet har i dag svært mange festivaler sammenliknet med andre regioner i Norge. Ifølge en rapport fra Agderforskning ble det i 2007 arrangert 94 festivaler på Sørlandet, og av disse var omkring halvparten etablert etter 2000.¹⁵ Det er en rik flora av historie- og kulturarvfestivaler, eller i det minste festivaler som aktivt trekker inn den lokale kulturen og historien. Flere bygger på tradisjonelle maritime elementer som reker, hummer og krabbe, treseilskip og trebåter, 16-, 17- og 1800-tallets skipsfart, handel og migrasjon, vann, tradisjonell musikk og folkløse.

Ved innfartsveien til Farsund blir man møtt med en stor transparent som proklamerer: Velkommen til kaperbyen Farsund! «Hvordan ble Farsund kaperby?» spør Olav Arild Abrahamsen retorisk i sin bok om Farsund bys historie 1940–2000 (Abrahamsen 2007:382–384). Byens handelsstand skal ha mye av æren for dette, konstaterer han. I 1981 ble *Handelens dag* omdøpt til *Kaperdagen*. *Kaperdagen* har siden blitt *Kaperdagene*. Festivalen arrangeres årlig over tre dager i begynnelsen av juli, og «tiltrekker seg både handelsreisende og turister,» ifølge Farsund kommunes hjemmeside.¹⁶ *Kaperdagene* har de siste årene hatt et besøkstall på rundt 25 000, og byr blant annet på kjøpmannsparade, sjørøverturner med seilskuta «Adella» og sjørøverfest, «kaperpadling» på indre havn og kon-

14 *Kaperbyen, Kaperdagene* og *Kapernatten* refererer til *kaperfarten*, som er blitt karakterisert som «legalisert sjørøveri»: Kaperfarten var – bortsett fra i to perioder – tillatt under hele krigen 1807–1814. Med hjemmel i kaperreglementet kunne skip utstyrt med kanoner kapre fiendlige (dvs. britiske) skip. Priseretten dømte om det var «god prise». Ca. 1/3 av landets private kaperi ble utøvd fra Kristiansand. Se Tønnessen 1955.

15 De 94 festivalene i rapporten (alle arrangert i 2007, og 84 av dem også i 2006) er «alle arrangementer som definerer seg selv som festival, uansett sjanger, tema, størrelse eller lengde». Hjemdahl et al. 2007:7, 24, 26, 39, 111, 168–169 og 330–331 (oversikt over de 94 festivalene).

16 Farsund kommunes hjemmeside, *Kaperdagene*, lastet ned 01.07.2006 fra <http://www.lista-farsund.no/handel/handel.html>

serter (blant annet «Kaperrock»). Gjennom en årlig hederspris, *Kaperprisen*, er også begrepet «kaper» blitt knyttet til kvinner og menn som har satt Farsund på kartet og gitt byen historisk identitet.

Kaperspillet ble oppført for første gang i 1996, og oppføres årlig under *Kapernatten* midt i juli. På Farsund kommunes hjemmeside i 2006 ble det gitt en kortfattet gjengivelse av de faktiske historiske hendelsene som *Kapernattens* drama bygger på:

Kaperspillet i Farsund er en av årets store begivenheter. Dagens Kaperspill tar utgangspunkt i en autentisk hendelse. 13. september 1810 ble den norske kaperen «Popham» tatt av et engelsk krigsskip. Bare 4 dager senere, 17. september, ble den norske båten, som da hadde skiftet navn til «Oldenburg», sett utenfor Loshavn. Kaperen «Veiviseren» gikk ut og tok «Popham» tilbake, en kaperbragd som gjorde at skipperen ble Ridder av Dannebrog. Skipperen på «Veiviseren» var Tønnes Jansen fra Farsund. Han gjennomførte 23 kapringer. Det moderne kaperspillet er lagt til havnebassenget i Farsund.¹⁷

Distriktets innsats under kapertiden – i perioden 1807–1814 – da Norge var i krig med Storbritannia på Napoleon og Frankrikes side, har de siste årene inntatt en viktig posisjon i Farsund. Nye arrangementer og institusjoner med «kaper» introduseres stadig: *Kaper-gospel*, *Kaperkiosken*, *Kaper Consult*, *Kaper Inkasso* og *Kapergalleriet* (billedgalleri på Internett). Farsund er altså blitt kjent som *Kaperbyen*, selv om det egentlig var Kristiansand som var sentrum for Norges og landsdelens kaperi i tidsrommet 1807–1814. Og til tross for at denne krigen bare er en parentes i Farsunds ellers spennende og innholdsrike historie – for ikke å si sjøfartshistorie.

Historiske turistmål kan tilsynelatende virke autentiske, men i virkeligheten er de iscenesatte – ofte en blanding av gammelt og nytt, av det historisk korrekte og det ukorrekte. Originale gjenstander og kopier blir av og til stilt ut som likeverdige. I Farsund er arkitekturen historisk og autentisk. Men kostymene, kanonene, skutene og småbåtene er av nyere dato,

17 Farsund kommunes hjemmeside, *Kaperspillet*, lastet ned 01.07.2006 fra <http://www.lista-farsund.no/aktiviteter/kaperspill.htm>

og publikum er ikke alltid klar over hva som er hva. Under festivalen ser man sørlandske stereotypier som for eksempel fiskere, sjøfolk og kaper-gaster – sistnevnte bedre kjent som sjørøvere og pirater – gå lys levende omkring i gatene!

Og sjørøverne har virkelig inntatt landsdelen! I Kristiansand Dyrepark hadde forestillingen om Kaptein Sabeltann 20-årsjubileum sommeren 2009. Til sammen er det blitt solgt rundt én million billetter på disse årene. Dyreparkens totale besøkstall var på rekordhøye 695 039 i 2009, en økning på over 10 % fra året før.¹⁸ Og økningen ser bare ut til å fortsette. I tillegg til det nyåpnede Badelandet er det Abra Havn – et hotell med 800 senger i sjørøvermiljø – som skal trekke enda flere barn og voksne til fornøylesparksen.¹⁹ Sørlandet er i ferd med å bli Julius-landsdelen, kommenterte Fædrelandsvennens tidligere sjefredaktør Hans-Christian Vadseth ironisk i forbindelse med det tidligere omtalte omdømmebarometeret.²⁰ Men ferierende barn forbinder ikke bare Kristiansand og Sørlandet med apekatten Julius. Farsund er *Kaperbyen*. Nå er også Kristiansand i ferd med å bli *sjørøverbyen*, og Sørlandet kanskje *sjørøverlandsdelen* i manges bevissthet. Allerede i 2003 satset reiselivsnæringen, med Dyreparken i spissen, på pirater for å snu en negativ trend i antall feriegjester. Barnefamilier ble de følgende årene invitert til «Skattejakt på Sørlandet» (Strømmes Reklame 2004). Og sjørøverideer presenteres i stadig nye varianter: I april 2010 la Agderforskning fram en rapport der det foreslås å etablere en kaperhavn i Nodeviga, i forbindelse med etablering av Vest-Agder-museet på Odderøya i Kristiansand. *Modern Museum of Arctic Pirates*, forkortet MoMAP, er den klingende arbeidstittelen på denne mulige satsingen. Forslaget er å spisse temaet for et opplevelsessenter inn mot kapertiden 1807–1814. Gamle båter, nye rollespill, havne-kneipe og spenstige fortellinger fra Napoleonskrigen er det de ser for seg i kaperhavnen (Agderforskning 2010).

18 Fædrelandsvennen 22.10.2009, lastet ned 01.11.2009 fra <http://www.fvn.no/lokalt/kristiansand/article712431.ece> og Dyreparkens hjemmeside, lastet ned 20.02.2010 fra <http://www.dyreparken.no/Nyheter/Pressemeldinger/Tett-pa-700000-besokende-i-Dyreparken/>

19 Damsgaard og Lindblom 08.09.2009. Sørlandsparken oktober 2009.

20 Vadseth 09.10.2009.

UTDELES GRATIS

NYTTIGT FOR KRISTIANSAND

BEGIVENHETS-LISTE
se side 4

GYM 2004
se side 12

SJØBU I SÆRKLASSE
se side 29

Skattejakt på Sørlandet
Se side 2

REDKEN
Maja's Drop in

Maja's salong Strømsgate 3 tlf. 38 02 34 03	Maja's klipp in Ravnsgate 1 tlf. 38 07 04 53	Maja's drop in Beltsandveien 33 tlf. 38 04 46 90	Maja's drop in Calle Torgs vei 5 tlf. 38 09 67 90	Maja's stash Rønneveien 33 tlf. 38 07 18 49	Maja's nr. 8 Plymmergate 12 tlf. 38 04 56 07
---	--	--	---	---	--

KJØP OG SALG AV EIENDOM

Meglerhuset Sædberg as
Statistisk aksjemarkedsregulator MNEF
www.saeberg.no

Hovedkontor: Markensgt. 4b, tlf. 36 17 89 00
Avis&kontor: Sørge, Torggata 8 på Tangvall
Tlf. 36 05 42 20. Åpent: 9-16, tor: 9-18

For sommergjester som gjerne vil bli hel- eller deltidseboere i byen eller distriktet, har vi et stort utvalg av hus, leiligheter, landsteder og hytter. Sett av noen ferietimer til en uforbindlig prat på våre kontorer dersom du skal kjøpe eller selge eiendom på Sørlandet. - Vi ønsker også alle en riktig solfylt og varm sommer her på Sørlandet.

Nr. 2 • 24. juni 2004 • 35. årgang • Sørlandets ledende sommeravis • Utkommer hver torsdag

Kristiansand Dyrepark tok initiativet til «Skattejakt på Sørlandet» for å trekke flere turister til landsdelen. (Forsiden til *Ferieavisen for Sørlandet* nr. 2, 24. juni 2004. Strømmes Reklame.)

Men hvor lang er veien fra de historiske kaperne og heltene fra Napoleonskrigen, via de historiske kvinnelige piratene Anne Bonny og Mary Read (av Joan Druett kalt «She Captains», Druett 2000), kaptein Jack Sparrow og Elizabeth Swann i suksessfilmene «Pirates of the Caribbean» til kaperbyen Farsund, Kaptein Sabeltann i Dyreparken og kaperne i Nodeviga? Hvor går grensen mellom fiksjon og fakta? Har arrangører, utøvere og publikum et bevisst forhold til forskjellen mellom *historiene* og *historien*, til det som skiller kopiene og fantasiene fra det autentiske?

Vel hundre år etter at Vilhelm Krag introduserte navnet Sørlandet, er andre krefter i sving. Kultur er fremdeles identitetsbygging. Men byer bruker kultur på en annen måte for å posisjonere seg vis-à-vis nabobyer og markere seg i regional og nasjonal sammenheng. Festivalene og kultursatsingen må analyseres innenfor en moderne politisk, økonomisk, kulturell og sosial ramme. Globalisering og internasjonalisering virker inn på lokale og regionale strategier.

Kaperbyen Farsund posisjonerer seg mellom hollenderbyen Flekkefjord (med *Laksefestivalen*), Amerika-utvandrerbygda Kvinesdal (med *Utvandrerfestivalen*) og kunstnerbyen Mandal (med *Skalldyrfestivalen*). Dette er moderne «branding». Det tas utgangspunkt i historiske hendelser eller historiske personer, men også romanhelter og fantasifigurer kan brukes. I Nottinghamshire i England finner vi for eksempel *Robin Hood County*. Her kan vi følge i roman- og filmfigurens fotspor både i den virtuelle verden (på nettet) og i virkelighetens verden.

I Farsund tar deltakerne de kollektive minnene retorisk i bruk for å kople seg selv til tidligere generasjoners historiske hendelser og heltedåder. Fiende- og offerroller utkrystalliserer seg og omforhandles (Gustafsson 2002:260). Men veksten i den maritime kulturarvturismen og festivalene må etter min oppfatning først og fremst tolkes som en respons på dagsaktuelle forhold. Metahistoriene forholder seg slik sett mer til nåtiden og framtiden enn til fortiden.

Budskapet i de moderne iscenesettelsene eller historiene om de lokale heltene og deres bragder kan – på et overordnet nivå – tolkes som sørlandsbyenes framtidige seier over en tenkt «fiende» eller snarere gunstige posisjonering i forhold til en «konkurrent» i dag. Bakgrunnen kan være industriell tilbakegang og trusselen om tap av arbeidsplasser, nedgang i

folketallet eller økonomisk tilbakegang. Målet trenger nødvendigvis ikke være å utkonkurrere nabobyene, men heller å vise handlingskraft, vokse og utvikle seg ved å kontrastere dem og utvikle supplerende fortrinn. Historiene som iscenesettes for dette formålet, blant annet gjennom voksne menneskers «lekende identitetsarbeid», er til en viss grad – men bare innenfor visse rammer – løsrevet fra den faktiske historien og det autentiske (Eriksen og Selberg 2006:96–97 og 116–119).²¹

I Farsund nedkjempes den britiske fienden. Men det er ikke dette det egentlig handler om! Det er ikke britene som skal nedkjempes i dag! I Farsund har industrien møtt problemer de siste årene. Sjøfarten er et for lengst tilbakelagt kapittel. Byen konfronteres med trusselen om økonomisk marginalisering og befolkningsnedgang, og likner etter enkeltes oppfatning mer og mer på en moderne «uthavn» – utenfor Agderbyen og utenfor landsdelens vitale sentra. Den konseptuelle modellen Agderbyen ble introdusert av samfunnsviteren Jon P. Knudsen i 1990.²² I en slik situasjon kan kaperdramaet som en romantisk iscenesettelse, et plott med en positiv slutt, være på sin plass. Farsund vil finne måter å utfordre skjebnen på. De vil vinne, og har gjenvunnet makten og velstanden idet historien ender.

Ny selvsikkerhet. Nye trender. Nye forestillinger?

I kaperbyen Farsund lever som vist de maritime stereotypiene i beste velgående! Men det finnes også andre trender. Mange sørlendinger har kjempet mot *forsomringen* av Sørlandet. De har tatt opp kampen mot

21 «Lekende identitetsarbeid» er et kjennetegn ved det senmoderne, vestlige samfunn, og et karakteristisk trekk ved moderne festivaler. Deltakerne kan ta på seg ulike – kortvarige – identiteter og gå inn i – og ut av – en «ikke-hverdag», hvor den normative sosiale virkeligheten prøves ut, bekrefte og settes på spill. Globalisering og stor mobilitet, både sosialt og geografisk, bidrar til at det senmoderne menneskes identiteter kan være mange, skiftende og flyktige, konstaterer Anne Eriksen og Torunn Selberg.

22 Jon P. Knudsen skriver blant annet (Knudsen 2004): «Farsund (er) de siste årene blitt enda stillere. Byens usentrale beliggenhet har medført at den ikke lenger er noe førstevalg for plassering av virksomheter som skal yte tjenester til store befolkningsgrupper i nærliggende oppland. [...] På ett vis sett kan Risør og Farsund bli de nye uthavnene i Sørlandets bystruktur.»

kaperne, fiskeren Markus, Terje Vigen, Maarten og Silius. De siste årene har nemlig representanter for så vel økonomisk som politisk og kulturell makt presentert alternative forestillinger om Sørlandet i nåtid og ideer om framtiden.

Gunvald Opstad, kulturjournalist i Fædrelandsvennen, var en av de tidlige kritikerne av bildet av den saktmodige sørlendingen – «Den stillferdige, blide mannen som sitter med skyggelua på trammen sin.» I 1983 utkom boka *Sol, Sommer, Sørland!* (Opstad og Tombs 1983). Hvem synger Sørlandets sanger, spurte han blant annet. Countrysangeren Bjørø Håland, var ett av svarene! Men ikke bare er den sørlandske populærmusikken inspirert av USA, «mye av den er jo skotsk!» kunne Opstad konstatere. Og hvem er dagens saktmodige sørlending – «fiskeren Markussen»? Opstad fant en gang noe som liknet i Grimstad-skjærgården. Men ved nærmere øyesyn viste fiskeren seg å være en professor i odontologi fra Oslo (Opstad og Tombs 1983:141,143ff og 208). Opstads ironiske og kritiske stil provoserte mange sørlendinger i 1983. I dag er flere enige med ham.

De siste årene har politikere, næringslivsfolk og forskere – blant mange andre – trukket frem ideer om moderne teknologi, høyere utdanning, kommunikasjoner, kultur, vekst og helårsaktiviteter i det urbane beltet mellom Arendal og Mandal, dvs. i Agderbyen. Disse ideene ligger langt fra de verdier og holdninger som stereotypiene Maarten, Silius, Baldevin, Kjutta, Markus, Gorine og sjørøverne signaliserer.

Også på festivalfronten kan vi finne arrangementer som befinner seg langt fra det tradisjonelle kulturarvkonseptet: *Quart Festivalen* (etablert 1992, konkur 5. oktober 2009), *Hovefestivalen*, *Protestfestivalen* (etablert 2000) og *Nytelsesfestivalen* (etablert 2002) og flere andre. Sistnevnte – med sin transseksuelle profil – har i høy grad utfordret den sørlandske pietismen.

Gruppene som opptrer på *Hovefestivalen* og *Quart Festivalen* har et musikalsk uttrykk som ligger langt fra de tradisjonelle sørlandsvisene. «Silius drar ikke på Quarten,» konstaterte Stein Ørnhoi i en avis-kronikk (Ørnhoi 2001). Likevel markedsførte *Quart Festivalen* seg i mange år med et tradisjonelt sørlandssymbol: makrellen. Unge mennesker søker sol og sommer i tillegg til partnere, pils, punk og pulserende uteliv. Musikkfestivalene både utfordrer og bekrefter dermed de tradisjonelle forestillingene om Sørlandet.

Men krefter som favoriserer og markedsfører det idylliske Sørlandet er fremdeles sterke. *De idylliske sørlandsbyene med den vakre arkitekturen* er noe som ofte framheves av både nordmenn og utlendinger. De fleste byene og uthavnene er relativt godt bevarte og har fremdeles mye igjen av «1800-tallspreget». Her finnes åpenbart et potensial. Bør Sørlandet som turistmål tilpasse seg nye kulturelle trender ved å rendyrke byene og uthavnene som maritime «1800-talls temaparker»?

En tilpasning av sørlandsbyene og uthavnene, og en satsing på maritime «1800-talls temaparker» som turistprodukt skulle ikke medføre altfor store problemer. Jeg vil trekke fram et konsept, *Cittaslow / Slow City*, som ble lansert på Sørlandet i 2002, og som på mange måter er i tråd med de tradisjonalistiske trendene.²³

Bevegelsen *Cittaslow* ble grunnlagt i Italia i 1999, og har vokst til en internasjonal bevegelse med mellom 30 og 40 medlemsbyer. To av dem er norske: Sokndal i Rogaland og Levanger i Nord-Trøndelag.²⁴ Konseptet går ut på å øke livskvaliteten gjennom styrket identitet og tilhørighet. Dette skal gjøres gjennom konkrete tiltak som bilfrie bykjerner, fjerning av neonskilter, restaurering av gammel bebyggelse og satsing på lokal kultur og tradisjon, inkludert mattradisjoner. Lokal forankring settes opp mot et aggressivt globalt forbruksmønster. De byene som allerede er medlemmer av bevegelsen, har opplevd en økning i turismen. Men *masseturisme* er ikke noe mål i seg selv – snarere tvert imot: Kvalitet framfor kvantitet.

Slow City-konseptet innebærer på mange måter en *nyinnpakning* og *vitalisering* av Sørlandets tradisjonelle *image*: «Den saktmodige sørlendingen» og «sol, sommer, ferieliv», «nostalgi og romantikk», «1800-tallets byer og uthavner preget av fiskeri og skipsfart og med vakker arkitektur». Men retrospektive konsepter som *Slow City* har også møtt kraftig motbør. På Sørlandet ble Lillesand for noen år siden foreslått som medlem av *Slow City*-bevegelsen. Enkelte lokale næringsdrivende stemplet i den forbindelse *Slow City* som «reaksjonært». Både Kjutta, Silius, Maarten og Baldevin lurte i bakgrunnen da en av kritikerne sa: «Jeg er brydd over

23 *Slow City* 2009. *Cittaslow / Slow City* har sitt utgangspunkt i Orvieto, Italia.

24 Sokndal, som ligger sør i Rogaland ved Nordsjøvegen og har ca. 3300 innbyggere, var den første kommunen i Norden som ble medlem av *Cittaslow*-bevegelsen. Også Levanger kommune i Nord-Trøndelag, med 18 500 innbyggere, er medlem.

hvordan vi framstår om dagen. Sidrumpa og latterlige» (Gauslaa 2002). Andre utfordret *Slow City*-konseptet med det alternative slagordet «Slow – but online», noe som kan tolkes som en mellomposisjon: Rotfestet i tradisjonelle verdier, men med et framtidsperspektiv. Uansett – ideen ble aldri realisert.

De tradisjonelle forestillingene om Sørlandet har altså blitt utfordret på mange måter de siste årene. Men de dynamiske ideene kolliderer med interessene og forestillingene som mange sommergjester representerer. Sommergjestene er interessert i å bevare Sørlandet akkurat som det alltid har vært – som «et fastspikret mønster, et flettverk av barndomsminner og affeksjonsverdi der den økonomiske verdien av ting er maktesløs overfor tingenes symbolverdi,» som Maria Kielland Krag uttrykker det (2002:287). Blant drømmerne – de tilbakeskuende tradisjonalistene – er mange trendsettere, nordmenn med både politisk, økonomisk og kulturell makt. Og disse påvirker den allmenne oppfatningen. *Alle* tenker på Sørlandet som sommerferieparadiset – og lite annet.

Dette ble synliggjort i januar 2003, da Lillesand vant kampen om relokaliseringen av Post- og teletilsynet. Ingen av de omkring 150 ansatte ønsket å flytte fra Oslo, og *særlig* ikke til Lillesand: «Lillesand kan være koselig 14 dager i året midt på sommeren. Men vi hadde ikke klart å bo der!» uttalte en ansatt til Fædrelandsvennen.²⁵ Det viste seg da også at bare et fåtall av østlendingene virkelig fulgte med til Sørlandet. Følgelig er ikke Sørlandets fremste fiende bare sørlendingene selv, som Vilhelm Krag og flere etter ham har hevdet, men også den vanlige oppfatningen av Sørlandet blant nordmenn flest. Ett av Sørlandets problemer er at forsomringen hindrer et helårsperspektiv. Fiskeren Markus og andre stereotyper er fremdeles stengsler for utvikling og vekst.

Oppsummering: sørlandske stereotyper i lys av forfattere, forsomring og festivaler

I denne artikkelen har temaet vært *Sørlandet og sørlendingen som kulturell stereotypi*. Et hovedperspektiv har vært at forestillingene har blitt påvirket

25 Blokhus 31.01.2003.

av de sosiale og økonomiske forholdene i landsdelen på 18- og 1900-tallet, av kulturmøter og globalisering.

Oppgangen i skipsfarten fram til 1880-årene dannet bakgrunnsteppet for sterke kapteiner, heroiske sjøfolk og røffe loser i litteraturen. Da regionens skipsfartsnæring på denne tiden gikk inn i en kriseperiode, ble de litterære karakterene mer preget av resignasjon og stagnasjon. Vilhelm Krag's visjon var å etablere en sterk og stolt sørlandsidentitet med rot i historien. Men både hans og Gabriel Scotts litterære skikkelser – Baldevin, Maarten, Silius, Pider Ro og Markus – var preget av den økonomiske depresjonen som rådet i kystsamfunnet rundt forrige århundreskifte. Flere av skikkelsene var pensjonerte og resignerte.

I løpet av 1900-tallet ble forestillingene om Sørlandet påvirket av en voksende turisme. Scotts og Krag's litterære skikkelser levde sitt eget liv i turistenes fantasier, journalistenes skriverier og hele spekteret av turisme-produkter. De ble gradvis endret til endimensjonale stereotyper. *Resignasjon* knyttet til økonomisk depresjon ble omtolket til *avslapning* som følge av ferie. Fiskeren eller sjømannen på brygga hadde nå ikke god tid fordi han var pensjonist eller arbeidsløs. Tvert imot slappet han selv av i ferien, eller stod klar til å varte opp de ferierende. Etter andre verdenskrig, da sommerferie ble vanlig for nordmenn flest, ble bildene av *Sørlandet* og *sørendingen* ytterligere forflatet og befestet, blant annet på sommerfestivaler. Ikke bare ble fiskeren og sjømannen en del av *sommergjestenes* forestillinger, men forsoringen av Sørlandet påvirket også i stor grad *sørendingenes egenforståelse*.

Fra 1980-årene av har de tradisjonelle forestillingene og stereotypene om Sørlandet blitt kraftig utfordret. En voksende økonomisk velstand i landsdelen, i kombinasjon med internasjonale trender, har ført til en ny selvbevissthet. Den trege fiskeren, losen og sjømannen med den underfundige humoren er etter manges mening ikke lenger passende bilder på den moderne sørendingen. Ikke bare er de tradisjonelle næringene som de representerer, så å si borte. Men de verdiene som stereotypene har blitt assosiert med, er også uforenlige med de verdier mange mener Sørlandet i dag bør assosieres med: blant annet et internasjonalt orientert næringsliv som satser på miljøteknologi, attraktive studie- og arbeidsplasser. Problemet er bare at de tradisjonelle stereotype forestillingene også bekreftes og

videreføres i dag, ikke minst på landsdelens historiske sommerfestivaler. En annen ting er at det ikke bare er oss selv som definerer og viderefører forestillingene om sørlendingen og Sørlandet – det gjør også mange andre som verken bor eller arbeider her. Ikke minst videreføres de tradisjonelle forestillingene av alle dem som ferierer på «den bløde kyststripe» – og som drømmer om å gjøre det. Omdømmebarometeret, som det ble referert til innledningsvis, viser at det er ferie og fritid som trekkes fram som de mest positive verdiene ved landsdelen i dag. I tillegg forbinder mange Sørlandet med apekatten Julius og med sjørøvere.

Er det mulig å etablere nye forestillinger i pakt med ideene om det moderne Sørlandet? Hvordan vil i så fall framtidens sørlandske stereotyper være? Muligens vil «den moderne sørlendingen» kunne tillegges følgende attributter: *Kvinne* og ikke *mann*. *Ungdom* og ikke *pensjonist*. Representant for *konsum* og *produksjon*, men ikke *tjenesteyting*. *Vitalitet*, *optimisme* og *nyttelse* og ikke *resignasjon*, *totalavhold* og *bedehuskultur*. Summa summarum: En ung, dynamisk, kvinnelig næringslivsleder, rotfestet i den sørlandske kulturen, men med blikket rettet ut mot den store verden. Det gjenstår å se om landsdelen samtidig vil klare å kvitte seg med de tradisjonelle, seiglivede forestillingene om *Sørlandet* og *sørlendingen*. Vil Kjutta overleve? Og hva med Gorine?

Litteratur

- Abrahamsen, Olav Arild. 2007. *Farsund bys historie. Fra rederby til industrikommune. 1940–2000*. Farsund: Farsund kommune.
- Agderforskning. 2010. Kaprer plass i Nodeviga. Lastet ned 03.05.2010 fra http://www.agderforskning.no/index.php?articleid=1376&expand=&topmenu_2=1&lang=1
- Andreassen, Jostein. 1996. *Sørlandet og Vilhelm Krag. Tekster*. Kristiansand: Vilhelm Krag-selskabet.
- Andreassen, Jostein. 1997. *Vilhelm Krag hos Maarten og Silius. Tekster*. Kristiansand: Krag-dagene.
- Aslaksen, Marit. 2002. Sørlandslosen i litteraturen, en helt i skyggen av odelsbonden. *Agder Historielag Årsskrift nr. 78*. Kristiansand: Agder Historielag.
- Blokkhus, Jostein. 2003. Unisont nei til flytting. *Fædrelandsvennen* 31.01.2003, s. 22.
- Brekke, Hans Jacob. 2009. Ny besøksrekord i Dyreparken. *Fædrelandsvennen* 22.10.2009. Lastet ned 24.10.2009 fra <http://www.fvn.no/lokalt/kristiansand/article712431.ece>

- Dahl, Truls Erik. 1998. *Gabriel Scott: et levnetsløp*. Fjellhammer: Juni Forlag.
- Damsgaard, Vegard og Lindblom, Frode. 2009. Duket for vannkrig på Sørlandet. *Fædrelandsvennen* 08.09.2009, s. 2–3.
- Druett, Joan. 2000. *She Captains. Heroines and Hellions of the Sea*. New York, London, Sydney, Singapore: Simon & Schuster.
- Dyreparken, Kristiansand, lastet ned 20.02.2010 fra <http://www.dyreparken.no/Nyheter/Pressemeldinger/Tett-pa-700000-besokende-i-Dyreparken/>
- Eriksen, Anne og Torunn Selberg. 2006. *Tradisjon og fortelling: en innføring i folkloristikk*. Oslo: Pax.
- Eriksen, Terje. 2003. Pider Ro – fra tragedie til komedie. *Fædrelandsvennen* 19.07.2003.
- Farsund kommune, *Kaperdagene*, lastet ned 01.07.2006 fra <http://www.lista-farsund.no/handel/handel.html>
- Farsund kommune, *Kaperspill*, lastet ned 01.07.2006 fra <http://www.lista-farsund.no/aktiviteter/kaperspill.htm>
- Gauslaa, Marianne. 2002. Slow city – nei takk! *Fædrelandsvennen*, 07.11.2002, s. 23.
- Gustafsson, Lotten. 2002. *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Nya Doxa.
- Hamsun, Knut. 1890. Smaabyliv. *Bergens Tidende*. 09.08.1890.
- Hanssen, Halvard C. 2000. Syndebukk på sokkelen. *Dagbladet*. 30.10.2000. Lastet ned 20.08.2009 fra www.dagbladet.no
- Hemmer, Bjørn. 1995. *Sørlandet og litteraturen*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Hemmer, Bjørn og Kirsten Jannike Larsen. 1991. *Vilhelm Krag i dikt og prosa*. Arendal: Kilden Forlag.
- Hjemdahl, Kirsti Mathiesen, Hauge, Elisabeth Sørfjorddal & Lind, Emma. 2007. *Festivaler på Sørlandet. Kultur i kraftformat*. FoU-rapport nr. 4/2007. Kristiansand: Agderforskning.
- Hobsbawm, Eric & Terence Ranger (red.). 1989. (First published 1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hougen, Julius og Benneche, Olaf. 1969. *En smeigedag. Bilder fra Sørlandet. Et utvalg noveller, romankapitler, epistler og dagboksblad*. Oslo: Gyldendal.
- Høyby, Sven O. og Bergstøl, Arne. 1982. *Kjutta som fikk landet til å le*. Kristiansand: Sven O. Høyby Forlag.
- Høyby, Sven O. og Arne Bergstøl. 1991. *Smilende Sørland II. Muntre historier, vitser, anekdoter, replikker, Kjuttas beste*. Kristiansand: PR-Sør A/S.
- Ibsen, Henrik. 1990. *Terje Vigen* (Opptrykk av førsteutgave med tegninger av Christian Krohg). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Johnsen, Berit Eide. 1993. *Han sad i prisonen... Sjøfolk i engelsk fangenskap 1807–1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, Berit Eide. 2001. *Rederistrategi i endringstid. Sørlandsk skipsfart fra seil til damp og motor, fra tre til jern og stål. 1875–1925*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

- Johnsen, Berit Eide. 2002. Med lua i handa? Ferierende og fastsboende gjennom hundre år. I Knudsen, Jon P. og Skjeie, Hege (red.). *Hvitt stakitt og fiberoptikk. Regionale myter – regional makt*. Kristiansand: Høyskoleforlaget: 249–272.
- Johnsen, Berit Eide. 2003. Sørlandske stereotyper. I Munksgaard, J.H. (red.) *Impulser*. Årbok 2003. Kristiansand: Vest-Agder Fylkesmuseum.
- Knudsen, Jon P. 2004. De nye uthavnene. *Fædrelandsvennen* 19.05.2004.
- Krag, Maria Kielland. 2002. Fucking sørlandsidyll. I Knudsen, Jon P. og Skjeie, Hege (red.): *Hvitt stakitt og fiberoptikk. Regionale myter – regional makt*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Krag, Vilhelm. 1900. *Baldevins bryllup. Idyl I tre akter*. Kristiania: Aschehoug.
- Krag, Vilhelm. 1912. *Hos Maarten og Silius*. Kristiania: Aschehoug.
- Krag, Vilhelm. 1922. «Denne taalmodigheda.» *Tidens Tegn* 11.02.1922.
- Krag, Vilhelm. 1931. *De skinnende hvide Seil*. Oslo: Aschehoug.
- Kulturminneåret (Copyright 2009.) *Ukens kulturminne*. Lastet ned 26.08.2009 fra <http://www.kulturminnearet2009.no/prosjekter/sekretariatets-6-prosjekter/ukens-kulturminne>
- Kvamme, Ole Dag. 2009. Forskningsskred på sykehuset. *Fædrelandsvennen* 12.10.2009, s. 2–3.
- Martinsen, Jarle R. 2009. Sørlandet er norgesmester i nyetableringer. / Søstrene som gjør oss best i Norge / – Må jobbe med omdømmet. *Fædrelandsvennen*, 14.10.2009, s. 12–13.
- Norsk Biografisk Leksikon. *Julius Hougen*. Lastet ned 24.10.2009 fra http://www.snl.no/.nbl_biografi/Julius_Hougen/utdypning
- Opstad, Gunvald og Tombs, Mike. 1983. *Sol, sommer, Sørland!* Spangereid: Sampress.
- Ordkraft, *Omdømmebarometeret 2009*. Lastet ned 24.10.2009 fra <http://www.omdømmebarometeret.no/category/s%c3%b8rlandet/>
- Reinertsen, Rune Øidne. 2009. Penger og status til Eyde. *Fædrelandsvennen* 06.10.2009, s. 14–15.
- Reinertsen, Rune Øidne. 2009. Solar forsker videre. *Fædrelandsvennen* 12.10.2009, s. 10.
- Scott, Gabriel. 1918. *Kilden, eller Brevet om fiskeren Markus*. Oslo: Den norske Bokklubben.ny utg. 1971.
- Scott, Gabriel. 1905 *Pider Ro's historier*. Lillesand: Gabriel Scott Selskabet. Ny utg. 1999.(Opprinnelig publisert i 1905 med pseudonym Finn Fogg; *Pider Ro's historier om hans forunderlige selvoplevelser tillands og tilvands*. Denne er opptrykk av 1941-utgaven.)
- Slow City* (Copyright 2009). Slow cities and the slow movement. Lastet ned 08.11.2009 fra http://www.slowmovement.com/slow_cities.php
- Strømmes Reklame 2004, 24.06. Skattejakt på Sørlandet. / Piratstrøm til Sørlandet! *Ferieavisen for Kristiansand nr. 2. 2004*. Kristiansand, s. 1–2.
- Sørlandet i 100 (hjemmeside). Statsministerens tale ved festmiddagen. Lastet ned 10.12.2002 fra www.sorlandet100.no (Siden er ikke lenger tilgjengelig på nettet.)

- Sørlandsparken. Oktober 2009. Badeland skal gi Dyreparken et nytt løft.
Sørlandsparken (annonsebilag til *Fædrelandsvennen*), s. 14–15.
- Tronstad, Roger. Copyright 2003. *Pider Ro – hvem var han i virkeligheten?* Lastet ned 20.10.2009 fra www.arkivverket.no/kristiansand
- Tønnessen, Johan N. 1955. *Kaperfart og skipsfart*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Ukas (pseudonym for Olav Varen). 1977. *Smilende Sørland. Muntre historie fra hav til hei*. Kristiansand: Sven O. Høiby Forlag.
- Uleberg, Odd I.R. 2009. – Mye flinkere enn vi tror. *Fædrelandsvennen* 24.08.2009, s. 8–9.
- Vadseth, Hans-Christian. 2009. Julius-landsdelen. (Kommentar.) *Fædrelandsvennen* 09.10.2009, s. 11.
- Wolff, Jens. 1814. *Sketches on a tour to Copenhagen through Norway and Sweden: Interspersed with historical and other anecdotes of public and private characters, to which is added an appendix relative to the present political state of Norway*. London.
- Wærp, Henning Howlid. 2002. Da Krag diktet Sørlandet. I Knudsen, Jon P. og Skjeie, Hege (red.). *Hvitt stakitt og fiberoptikk. Regionale myter – regional makt*. Kristiansand: Høyskoleforlaget: 71–84.
- Wikipedia. *Kjutta*. Lastet ned 20.08.2009 fra <http://no.wikipedia.org/wiki/Kjutta>
- Ørnhoi, Stein. 2001. Silius drar ikke på Quarten. *Fædrelandsvennen* 13.07.2001.